

Mənəvi təzminatın müəyyən edilməsində hansı meyarlar əsas götürülməlidir?

Annotasiya

Məqalədə ölkəmizin hüquq sistemi üçün daha çox aktualıq kəsb edən mənəvi zərərin kompensasiyasını nəzərdə tutan mənəvi təzminatın ödənilməsi zamanı onun hansı meyarlar əsasında müəyyən edilməsi təhlil edilmişdir. Mənəvi təzminatın miqdarı və təyinatı haqqında nəzəriyyələr, İsveçrə, Türkiyə və digər dünya ölkələrinin məhkəmə təcrübəsində təzminatın miqdarı ilə bağlı verilən qərarların müqayisəli təhlili verilmişdir. Mənəvi təzminatın ölçülməsinə təsir edən amillərdən biri kimi dövriyyədəki pulun alıcılıq qabiliyyəti də qeyd edilmişdir. Təzminatın müəyyən edilməsində zərərin obyektiv ağırlığı, zərərçəkmiş və təqsirkarla əlaqəli ünsürlər məqalənin əsas məzmununu təşkil edir.

Summary

This article is about important topic for now days to our country's legal system, which is compensation for moral damage. Criteria for determining compensation of moral damages were analyzed at the same time. Comparative analysis of theories about the amount, principles of moral compensation and judicial experience, court decisions for local and foreign countries (e.g. Switzerland, Turkey) are provided. One of the factors that affect the evaluation of moral compensation is identified as current purchasing power of money. Main content of the article is about determining the severity of the damage objectively and elements about victim and perpetrator.

Giriş

Məqalənin mövzusunun mənəvi zərərlə bağlı olmasının ölkəmiz baxımından əhəmiyyəti böyükdür. Bilindiyi kimi mənəvi zərər anlayışı Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində yeni bir anlayışdır və bu məsələni tənzimləyən normalar, təəssüflər olsun ki, azlıq təşkil etməkdədir. Mənəvi zərərlə bağlı normalar konstitusiyada, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində (bundan sonra AR MM), eləcə də bir sıra ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulsa da, bu normalar mənəvi təzminatı tam əhatə etmir. Mənəvi təzminatın ölçülməsilə bağlı isə demək olar ki, normalar yox səviyyəsindədir. *Azərbaycan Ali Məhkəməsi Plenumunun 2008-ci il 3 noyabr tarixli "Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Qərarında* belə hakimlərin mənəvi zərərin miqdarını, həmçinin mənəvi təzminatı hansı kriteriyalar əsasında müəyyən etmələri barədə bir göstəriş nəzərdə tutulmamışdır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, **mənəvi zərər** və **mənəvi təzminat** iki ayrı anlayışdır. Mənəvi təzminat-şəxsiyyət haqqına hüquqa zidd əməl nəticəsində əmələ gələn şəxsin keçirdiyi izzət, ağrı və sarsıntıların kompensasiya edilməsi məqsədilə verilən təzminatdır. Şəxsin keçirdiyi bu izzət, ağrı və sarsıntılar isə mənəvi zərər adı altında birləşdirilir. Yuxarıda göstərilənləri xüsusilə bu barədə qanunvericilik normalarının olmamasını nəzərə alaraq mənəvi təzminat müəyyən edilən zaman hakimlər tərəfindən hansı meyarların əsas götürülməsi barədə məqaləmdə geniş izahat

*Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi, III kurs, 1418A qrup tələbəsi

verməyi düşünürəm.

I. Ümumi prinsiplər

Mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən olunması mənəvi dəyərlərin maddi şəkildə kompensasiya edilməsi halında əhəmiyyət kəsb edir. Mənəvi zərərin dəqiqliklə kompensasiyası hər zaman mümkün olmadığından mənəvi təzminatda zərərin ödənilməsi əksər hallarda maddi formada (pul formasında) ödənilən kompensasiyadır. Mənəvi zərərlə bağlı yuxarıda adı çəkilən Plenum qərarında Ali Məhkəmə mənəvi zərərin ödənilməsinin yalnız pul formasında olmasından əlavə olaraq şəxsin üzərinə bəzi vəzifələr qoymaq yolu ilə (məsələn, şərəf, ləyaqət, işgüzar və sosial nüfuza zərər vuran yanlış məlumatların təkzib edilməsi, zərərcəkən şəxsdən üzr istənilməsi) həyata keçirilə biləcəyini qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin II bəndinə əsasən hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsaslanaraq və qanuna müvafiq qaydada baxırlar. Bəs məhkəmələrdə hakimlər hansı meyarları nəzərə alaraq zərərcəkənin mənəvi zərərlərinə əvəz olaraq təqsirkarın hansı məbləğdə mənəvi təzminat ödəyəcəyinə qərar verirlər? Bu sualın cavabını aşağıda göstərdiyimiz meyarlarda axtarmaq yerinə düşərdi. Hakim öz mülahizə səlahiyyətlərindən istifadə edərkən ifrata qaçmamalı, özbaşınalığa yol verməməli, şəxsi qənaətinə görə qərar çıxarmamalıdır.¹ Mənəvi təzminatın maddi təzminat kimi konkret faktlara əsaslanmaması və tam şəkildə ölçülə bilməməsi, onun miqdarını müəyyən edən zaman daha ehtiyatlı və diqqətli olmağa zərurət yaradır.

II. Mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsi barədə nəzəriyyələr

Müxtəlif hüquq ədəbiyyatlarında və hüquq sistemlərində mənəvi təzminatın ödənilməsinin bir neçə məqsədi olduğu vurğulanır. Aşağıda nəzərdən keçirəcəyimiz bu nəzəriyyələrdən hansılarının hüquq sistemləri tərəfindən qəbul edilmiş olması müəyyən ediləcək mənəvi təzminatın miqdarına, sözsüz ki, öz təsirini göstərəcəkdir. Hüquqi cəhətdən hansı məqsədə xidmət etməsi və zərəri necə kompensasiya etməsi məsələlərində gəlinən nəticəyə uyğun olaraq mənəvi təzminatın miqdarı müəyyən olunur.² Məsələn, hakim sırf *cəza vermək* mövqeyindən çıxış edirsə, təqsirkarı, yəni zərərvuranı cəzalandırmağa kifayət edən miqdarda təzminata, zərərcəkənin mənəvi zərərlərini *qane edici* mövqedən çıxış edirsə, zərərcəkən şəxsin mənəvi zərərlərinin onu qane edən miqdarda təzmin olunmasına qərar verir.

a. Cəza nəzəriyyəsi

Bu nəzəriyyənin əsasını zərərcəkənin zərərlərini kompensasiya etmək deyil, daha çox zərərvuran şəxsə, yəni təqsirkara cəza vermək təşkil edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən mənəvi təzminatın miqdarı müəyyən edildikdə ən yüksək miqdara qərar verilir. Çünki cəza nəzəriyyəsinin əsas məqsədi təqsirkara sanksiya tətbiq etməkdir. Təzminatın miqdarı törədilən əməlin ağırlığına (qəsd və ya ehtiyatsızlıq) uyğun olaraq azala və ya arta bilər. Cəzanın fərdilik prinsipi

¹ Mustafa Kılıçoğlu. Təzminat Hukuku, s. 1226 (2. baskı, İstanbul 2006)

² Pınar Çetin. Manevi Təzminat Davasının Hukuki Niteliği ve Özellikle Təzminat Miktarının Belirlenmesi, s. 69 (Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2007)

əsas götürülərək ölən təqsirkarın vərəsələrindən, o cümlədən təqsirsiz məsuliyyət halında mənəvi təzminat tələb edilə bilməz. Mənəvi təzminatın ödənilməsində cəza nəzəriyyəsi mövqeyindən çıxış edilərsə cinayət məsuliyyəti ölüm halında mümkün olmadığından dövlətin də mənəvi təzminat ödəmək öhdəliyi olmayacaqdır.

b. Qane edici nəzəriyyə

Nəzəriyyə mənəvi dəyərləri haqsız şəkildə pozulan şəxsin yaşadığı iztirab, çəkdiyi fiziki-psixoloji ağrı, keçirdiyi sarsıntı və oxşar duyğuların onu qane edici şəkildə təmin edilməsinə yönəlmişdir. Qane edici nəzəriyyə mövqeyindən məsələyə yanaşıldıqda hüquqi və anlaşıqlığı olmayan şəxslərin qane olmaq duyğusunu dərk etmə qabiliyyəti olmadığından onlara mənəvi təzminatın ödənilməsi mümkün olmur. Əsas məqsədi zərərçəkəni razı salmaq, ona stimül vermək olduğundan nəzəriyyənin rəhbər tutulması zamanı təqsirkarın cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması təzminatın miqdarının azalmasına səbəb olur.

c. Kompensasiya nəzəriyyəsi

Nəzəriyyəyə görə məruz qalınan zərər tam həcmdə və pul formasında kompensasiya edilməlidir. Bu zaman əsas nəzərə alınmalı məsələ təqsirkarın təqsiri deyil məruz qalınan zərərdir. Təzminatın miqdarı təqsirkarın təqsiri və ya zərərçəkənin subyektiv vəziyyəti nəzərə alınmadan obyektiv əsaslara görə müəyyən edilir. Kompensasiya nəzəriyyəsi əsasında müəyyən edilən mənəvi təzminatın əsas məqsədi məruz qalınan zərərin miqdarının kompensasiyası olduğundan lakin zərərin qarşısının alınması xüsusiyyəti əsas götürülmədiyindən kifayət qədər yüksək məbləğ tələb edilə bilməz.

III. Mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsinə təsir göstərən ümumi ünsürlər

İlk əvvəl qeyd edək ki, elmi ədəbiyyatlarda hər nə qədər mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsi barəsində fərqli fikirlər, nəzəriyyələr irəli sürülsə də, bütün bu fikirlər mənəvi təzminatın tam və dəqiq miqdarını müəyyən etməyə imkan vermir. Bu fikirlər və nəziyyələr sadəcə olaraq mənəvi təzminatın miqdarının minimum və maksimum sərhədlərini müəyyən etməyə şərait yaradır. Lakin mənəvi təzminatın miqdarı hakim tərəfindən hər bir hadisədə işin bütün halları araşdırılaraq təyin edilir. Hakim mənəvi təzminatı müəyyən edərkən bir çox çətinliklərlə qarşılaşır. Maddi zərərin müəyyən edilməsində əsas götürülən obyektiv və müsbət hadisələrdən fərqli olaraq mənəvi zərərin müəyyən edilməsində subyektiv və hissi ünsürlərlə qərar qəbul etmək lazım gəldiyindən rəhbər tutulmalı, eyni zamanda məhkəmə təcrübəsi baxımından nəzərə alınmalı olan ümumi ünsürlərin müəyyən edilməsi vacibdir.³ Bu ünsürləri *iztirab və sarsıntının ağırlıq dərəcəsi, zərərçəkənlə əlaqəli meyarlar və təqsirkarla əlaqəli meyarlar* olmaq surətilə məqaləmizdə 3 başlıq altında dəyərləndirdik.

A. İztirab və sarsıntının ağırlıq dərəcəsi

Zərər, zərərçəkənin hiss etdiyi fiziki və ya psixoloji ağrı şəklində ortaya çıxdığına görə təzminat bu ağrının dərəcəsinə mütənasib olur. Ağrının şiddəti zərərin ağırlığının müəyyən edilməsində diqqətə alınsa da, zərərin ağırlığı

³ Ferit H. Saymen. Manevi Zarar ve Tamini Sureti, s.181 (Doktora tezi. İstanbul, 1940)

obyektiv faktorlara görə dəyərləndirilir. Belə obyektiv faktorlara törədilən hüquqazidd əməlin növünü, ölçüsünü, şiddətini, davam etdiyi müddəti, zərərçəkən şəxsə mənfi fiziki və psixoloji təsirini misal göstərmək olar.⁴ Zərərin ağırlığının çox olması təzminat miqdarının yüksək olmasını, zərərin ağırlığının az olması isə təzminat miqdarının aşağı olmasını şərtləndirir. Məsələn, qüsurlu əməliyyat nəticəsində ölənlər bir şəxsin ailəsinin çəkdiyi izzətlə, çox faciəvi bir şəkildə ölənlər bir şəxsin ailəsinin yaşayacağı izzət arasında böyük fərq vardır.⁵ Bunun kimi, bir şəxsin avtomobil qəzasında yaralanaraq bir müddət xəstəxanada qalması səbəbilə məruz qaldığı mənəvi zərərin, təhqir olunması səbəbilə başqa bir şəxsə dəyən mənəvi zərər qədər ağır olmadığını obyektiv faktorları nəzərə alaraq deyə bilərik.⁶ Lakin *Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2008-ci il 3 noyabr tarixli "Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Qərarında* izzət və sarsıntıının ağırlıq dərəcəsinin mənəvi zərərin ödənilməsi tələbinin rədd edilməsi üçün əsas olmadığı göstərilmişdir. Daha sonra verəcəyimiz izahatlar zamanı bu mövqenin düzgün olmadığını görəcəyik.

Şəxsin indiki halda içində olduğu fiziki və psixoloji neqativ vəziyyətin gələcəkdə şəxsə hansı mənfi fiziki və psixoloji təsirlər göstərəcəyi də mənəvi təzminatı müəyyən edərkən nəzərə alınır.⁷ Beləliklə, mənəvi zərəre məruz qalan, lakin onun təsirini hiss və ya dərk etməyən azyaşlı uşaq, koma vəziyyətində olan xəstə və ya anlaşıq vəziyyətdə olan şəxslər bu səbəbdən daha az miqdarda təzminat almaqla kifayətlənmək məcburiyyətində qalmırlar.⁸ Hətta sağ doğulması şərt ilə ana bətnindəki dölün müəyyən miqdarda mənəvi təzminat tələb etmək hüququnun olduğunu söyləmək mümkündür.⁹

İsveçrə Federal Məhkəməsinin mənəvi təzminatın miqdarının çox aşağı olmaması barədə belə bir qərarı vardır: "... təzminatın ədalətə uyğun olması vacibdir. Bu səbəbdən mənəvi təzminatın miqdarı iddiaçının məruz qaldığı mənəvi zərərin son həddi ilə mütənəsb olmalıdır. Xüsusilə, çox aşağı olmamalıdır".¹⁰

Təzminatın miqdarının çox aşağı olmaması vacib olduğu kimi, miqdarın çox yüksək olmaması da nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə zərərçəkənə çox şişirdilmiş bir məbləğin verilməsi şəxsə fəlakəti arzulamaq kimi bir vəziyyət yaratmaqla yanaşı, eyni zamanda haqsız qazanc əldə etməsinə də şərait yaradacaqdır.¹¹

Mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsində əsas götürülən digər meyar dövriyyədəki pulun alıcılıq qabiliyyətidir. Hakimin təzminata qərar verdiyi tarixdəki pulun alıcılıq qabiliyyətini əsas götürərək təzminatın miqdarının çox aşağı və ya yuxarı olmasını nəzər alması vacib şərtlərdəndir.

Zərərçəkən şəxsə izzət və ağırlığın mövcud olmadığı və ya zərərçəkmiş şəxsin təqsirkarı bağışlayaraq barışıq əldə olunması halında mənəvi təzminat

⁴ Çetin, s. 92

⁵ Saymen, s. 181

⁶ Çetin, s. 92

⁷ Şeref Ertəş. Manevi Təminatın Hukuki Niteliği ve Miktarının Tespiti, s.146 (İstanbul, 1990)

⁸ Çetin, s.93

⁹ Ertəş, s. 89-90; Kılıçoğlu, s. 1241

¹⁰ Federal Məhkəmə. İsveçrə. Hukuk Dairesi. 24.3.1964 Beneraz-Bechir (Frankodan eynilə)

¹¹ Nisim Y. Franko. Şeref ve Haysiyetten Doğan Manevi Zararın Tazmini, s.147 (Doktora tezi. Ankara. 1973)

ödənilmir.¹²

İztirab və sarsıntının ağırlıq dərəcəsinə təsir göstərən faktorlardan biri də ölən və ya cismani zərərə məruz qalmanın¹³ yaxınlarının mənəvi təzminat tələb etmələri halında onların zərərçəkmiş şəxslə qanbağı, qohumluq dərəcəsi və şəxsi münasibətlərinin xarakteridir. Təbiidir ki, ölən yaxınlarına ödənəcək mənəvi təzminatın miqdarı cismani zərərə məruz qalmanın yaxınlarına ödənilən miqdardan çox olmalıdır.¹⁴ Yaxınlara ödəniləcək mənəvi təzminatın miqdarında qanbağı və qohumluq əlaqəsinin dərəcəsi qədər bunlardan müstəqil olaraq mövcud olan şəxsi münasibətlərin xarakteri də əhəmiyyət kəsb edir. Qanbağı və qohumluq əlaqəsinin dərəcəsi nə olursa olsun, bu şəxslər arasında münasibətlərin qənaətbəxş olmaması halında mənəvi təzminat tələbi rədd edilə bilər.¹⁵ Məsələn, ölən şəxslə çox yaxşı münasibəti olan və daimi şəkildə onun yanında qalan əmisi oğluna ödəniləcək mənəvi təzminatın miqdarı, münasibətləri pis olan və uzun zaman ərzində atasını görməyən, onunla maraqlanmayan oğula ödəniləcək təzminat miqdarından çox olacaqdır.

Ölən və ya cismani zərərə məruz qalan şəxsin yaxınlarına ödənilən mənəvi təzminatın miqdarı müəyyən edilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. Ərin və ya arvadın təzminat tələbində evlilik həyatının müddəti, ərlə arvad arasındakı yaxınlıq, vəfat edənin ölməzdən əvvəlki sağlamlıq vəziyyəti və həyatda qalan həyat yoldaşının yenidən evlənməsi ehtimalı nəzərə alınacaqdır.

2. Uşaqların xeyrinə mənəvi təzminata qərar verərkən uşağın yaşı, fiziki və psixi sağlamlığı, uşaq evində qalıb-qalmayacağı əhəmiyyət kəsb edir. Birdən çox uşaq olarsa, xüsusi və tələb olunan səbəblər olmadığı təqdirdə onlara fərqli təzminat müəyyən edilmir.

3. Ana və atanın mənəvi təzminat istəməsi halında da yuxarıda göstərilənlər eyni qaydada nəzərə alınır. Prinsip etibarilə ana və ataya eyni miqdarda mənəvi təzminat müəyyən edilir. Lakin onlardan yalnız biri ilə, məsələn anası ilə birlikdə yaşayan uşağın ölməsi və ya cismani zərərə məruz qalması halında ananın xeyrinə fərqli bir təzminat miqdarı müəyyən edilə bilər.

B. Zərərçəkənlə əlaqəli meyarlar

Maddi zərərin təzminində zərərçəkənin şəxsiyyəti zərərin hesablanmasına təsir etməsə də, mənəvi zərərin müəyyən edilməsində əsas meyar hesab edilir.¹⁶ Zərərçəkənlə əlaqəli meyarları *hissetmə qabiliyyəti, bədən quruluşu və dözümlülüüyü, yaşı və cinsiyyəti, işgüzar nüfuzu və sosial vəziyyəti, həyat tərzi və vərdişləri, iqtisadi vəziyyəti və birgə məsuliyyət* olmaq üzrə başlıqlara ayıra bilərik.

¹² Franko, s. 150-151; Bax. IV. Hukuk Dairesi. 18.4.1977 Tüzük, E.4229, Karar. 4519

¹³ Cismani zərər anlayışına psixi pozuntu, əsəb pozuntusu və ya xəstəliyi və s. kimi halların daxil edildiyi qəbul edilmişdir. Hər hansı şəxsin cismani zərərə məruz qalması nəticəsində onun (ana, ata, ər-arvad kimi) çox yaxınlarından birinin də eyni əməl səbəbindən hüquqla qorunan sağlamlığı ağır şəkildə pozulmuşsa, onlar da qanun çərçivəsində mənəvi təzminat tələb edə bilərlər. Bu halda yaxınların zərərləri ilə hüquqazidd əməl arasında uyğun səbəbli əlaqə olması və onların zərərlərinin qanun çərçivəsində qorunması vacib şərtidir.

¹⁴ Kılıçoğlu, s. 1235

¹⁵ Ertaş, s. 92

¹⁶ Saymen, s. 181

1) Zərərçəkənin hissetmə qabiliyyəti

Mənəvi zərərin maddi ünsürlərindən biri ağrı və izzət olduqundan, psixoloji vəziyyətin müəyyən edilməsində zərərçəkənin hissetmə qabiliyyəti əhəmiyyət kəsb edir. Nəticə etibarilə ağrı və izzət nə qədər dərinə hiss edilərsə, mənəvi təzminatın miqdarı da bir o qədər yüksək olmalıdır.

Elmi ədəbiyyatlarda göstərilən *hissetmə qabiliyyəti* haqqında qəbul edilən nəzəriyyə belədir ki, “Zərərçəkənin hissetmə qabiliyyəti (receptivite) - ifadə edilməsinə və həssaslığına görə xarici hadisələrdən az və ya çox dərəcədə təsirlənmə qabiliyyətini ehtiva edən bu ünsür, xüsusilə, mənəvi təzminatın müəyyən edilməsində əhəmiyyətlidir. Bu ünsürü amerikan və ingilis məhkəmələri xüsusi olaraq nəzərə almaqda, fransız məhkəmələri mövqesiz qalmaqda, İsveçrə Federal Məhkəməsi isə hərtərəfli qaydada mənimsəməkdədir. Hakim əmələ gələn zərəri tam olaraq müəyyən edə bilmək üçün zərərin zərərçəkən tərəfindən hansı dərəcəyə qədər hissedildiyini araşdırır və təzminatı buna görə müəyyən edir”.¹⁷

Bu ünsür haqqında Türkiyə Ali Məhkəməsinin bir qərarında belə deyilir: “Mənəvi təzminatın müəyyən edilməsində iddiaçının vəziyyəti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məhkəmə düzgün nəticəyə gəlmək üçün iddiaçının sosial, iqtisadi və ailə şərtləri qədər onun hissetmə qabiliyyətini də araşdırmalıdır. Çünki iddiaçının hadisə nəticəsində hiss etdiyi ağrı və izzətin dərəcəsi yalnız bu yolla müəyyən edilə bilər”.¹⁸

Hissetmə qabiliyyətinə malik olmayanların mənəvi təzminat tələb etmək hüququnun olmadığını söyləmək düzgün sayılmaz. Bu zaman hakim insanlarda ortaq hissetmə ölçüsünü müəyyən edərək buna görə qərar verir.¹⁹ Bununla yanaşı hakim hissetmə qabiliyyətini yalnız həmin andakı vəziyyətə görə deyil eyni zamanda gələcəkdəki vəziyyətə görə də nəzərə almalıdır.²⁰ Göstərilənləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, hadisə anında anlaşıq olan şəxsin hissetmə qabiliyyəti olmasa da, gələcəkdə sağlamlığı ehtimalı varsa, hadisə səbəbilə gələcəkdə hiss edəcəyi izzət, ağrı şəxsə mənəvi təzminat tələb etmək imkanı yaradır.

2) Zərərçəkənin bədən quruluşu və dözümlülüüyü

Şəxsin bədən quruluşu və dözümlülüüyü onun yaşı və cinsiyyətinə uyğun olaraq dəyərləndirilir. Ümumi götürdükdə, gənc şəxslər fiziki ağrıya qarşı uşaq və qocalara nisbətən daha dözümlü olurlar lakin psixoloji problemləri uşaq və yaşlı şəxslər gənclərə nisbətən daha asan dəf edirlər.²¹ Bədən quruluşundakı anormallıq və ya şikəstlik kimi vəziyyətlər zərərin əmələ gəlməsinə təsir göstəriblərsə, mənəvi təzminatın miqdarı buna uyğun nisbətdə azaldılır. Lakin əksinə, məsələn bir gözü kor olan şəxsin digər gözünün də kor olması, hər iki gözü görə birisi ilə müqayisədə ona daha çox mənəvi təzminat istəmək haqqı verir.

3) Zərərçəkənin yaşı və cinsiyyəti

Fiziki ağrıya dözümlülükdən əlavə zərərçəkənin yaşı və cinsiyyəti silinməz, qalıcı fiziki zərərlərə məruz qaldığı hallarda əhəmiyyət kəsb edir. Misal olaraq, bədənin görünən bir yerində qalıcı fiziki zərər kişilərlə müqayisədə qadınlarda daha çox kədəre yol açar. O cümlədən həyatda qalma müddəti nəzərə alınarsa, silinməz fiziki zərərlər baxımından yaşlı şəxslərə nisbətən gənclərə

¹⁷ Saymen, s.183

¹⁸ Hukuk Genel Kurulu. 8.12.1965 T., E. 65/892, Karar. 450 (Hakan Topbaşdan eynilə)

¹⁹ Franko, s.143

²⁰ Saymen, s. 183

²¹ Ertaş, s.93

daha çox mənəvi təzminat ödənməlidir

4) Zərərçəkənin işgüzar nüfuzu və sosial vəziyyəti

Mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsində zərərçəkənin işgüzar nüfuzu və sosial vəziyyəti çox mühüm amillərdən hesab edilir. Bu meyarla bağlı hüquq alimləri müxtəlif fikirlər irəli sürürlər. Bir qrup alimlər belə hesab edir ki, şəxsin şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına yönəlmiş hərəkətlər olduğu zaman bu hərəkətlər şəxsin işgüzar nüfuzundan və sosial statusundan asılı olaraq ona fərqli təsirlər göstərir.²² Mənəvi zərər psixoloji vəziyyətlə əlaqəli olduğuna görə eyni bir hadisə ayrı-ayrı şəxslərə müxtəlif cür təsir göstərə bilər. Məsələn, kiçik bir mühitdə yaşayan və çox az insan tərəfindən tanınan şəxsin əleyhinə qəzetlərdə və ya kütləvi informasiya vasitələrində yayılan xəbərlə bir millət vəkili, çox məşhur həkim və ya universitet professorunun əleyhinə çıxarılan xəbərin əmələ gətirəcəyi zərər arasında həm həcm, həm də məzmun etibarilə fərqliliklər olacaqdır. Buna əks olaraq digər qrup alimlər isə şəxsin şərəf və ləyaqətinin cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə görə dəyişməsinin ədalət prinsipinə uyğun olmadığını və şəxsiyyət hüquqlarının obyektiv meyarlara əsaslanaraq dəyərləndirilməsinin vacib olduğunu söyləyirlər.²³ Şəxslərin işgüzar nüfuzuna və sosial statusuna xələl gətirə biləcək maddi zərərlərə misal olaraq bir futbolçunun ayağının, bir pianoçunun barmaqlarının qırılmasını, bir fotomodelin üzündə silinməz iz qalmasını göstərir. Psixoloji vəziyyətlə əlaqəli olaraq isə belə hesab edirlər ki, zərərin sosial mövqeyə təsirini zərərçəkənin işgüzar nüfuzunun azalıb azalmadığına görə müəyyən etmək lazımdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, ikinci nəzəriyyənin birincini tənqid etməsi haqsız və yersizdir. Çünki ikinci nəzəriyyə tərəfdarları da öz mövqelərində işgüzar nüfuzdan bəhs etməklə dolayı yolla birinci nəzəriyyə tərəfdarları ilə eyni fikirləri bölüşürlər. Birinci nəzəriyyə tərəfdarlarının məsələyə baxış nöqtəsi şəxsin cəmiyyətdəki nüfuzudur. Bu vəziyyətdə birinci nəzəriyyəni yanlış hesab etmək əvəzinə sadəcə məsələyə yalnız psixoloji mövqedən yanaşdığı üçün əskik olmasını demək daha doğru olardı. Bizim mövqeyimizə görə isə mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsi zamanı şəxsin işgüzar nüfuzu və sosial statusu hakim tərəfindən bilavasitə nəzərə alınmalıdır.

5) Zərərçəkənin həyat tərzini və vərdisləri

Əmələ gələn mənəvi zərərlərdə zərərin şəxslərin həyat tərzini dəyişib-dəyişmədiyi nəzərə alınır. Məsələn, anası xəstə olan birinin müntəzəm olaraq anasını avtomobillə xəstəxanaya aparması vacib ikən onun avtomobili idarə edə bilməyəcək vəziyyətə düşməsi və ya dininə çox bağlı olan bir kəsin ibadətlərini həyata keçirə bilməyəcək vəziyyətə düşməsinə göstərmək olar. Hər iki hal mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsində mütləq nəzərə alınmalıdır.²⁴

6) Zərərçəkənin iqtisadi vəziyyəti

Mənəvi təzminata təsir edən ünsürlərdən biri kimi zərərçəkənin iqtisadi vəziyyəti həm məhkəmə təcrübəsi həm də hüquq ədəbiyyatları tərəfindən birmənalı qəbul edilsə də bununla bağlı müxtəlif fikirlərin mövcudluğu istisna edilmir. Belə ki:

²² Saymen, s. 182; Franko, s. 144

²³ Ertaş, s. 95; Çetin, s. 97-98

²⁴ Eickhoff şəxsin çox xüsusi qabiliyyəti sarsılmadığı hallarda bu ünsürün nəzərə alınmasının vacib olmamasını irəli sürmüşdür. (Ertaş, s. 96)

1. Bir çox alim mənəvi zərərin kompensasiyasının zərərçəkənin əmlakı ilə düz mütənasib olmasını vacib sayır. Çünki hər kəsin qane olma səviyyəsi eyni deyildir. Yoxsul şəxsə çox gələn bir məbləğ varlı birinə az gələ bilər və bu da qane edici olmaz. Məsələn, iztirabını bir miqdar spirtli içki qəbul edərək aradan qaldırmağı bacaran şəxsə sarsıntısını yalnız böyük məbləğlərdə kompensasiya vasitəsilə aradan qaldıra biləcək şəxs arasında fərqlilikləri nəzərə almaq lazımdır.²⁵

2. Bəzi alimlər tərəfindən iqtisadi baxımdan zəif olan birinin zərərdən sonra həyatına eyni şəkildə davam etməkdə çətinlik çəkəcəyi qəbul edilərək bu ünsürün təzminatı artıran bir ünsür kimi qiymətləndirilməli olduğu ortaya atılır.

3. Digər bir fikir tərəfdarları isə zərərçəkənin iqtisadi vəziyyətinin yalnız onun hadisədən əvvəlki əmlak vəziyyətinə və gəlirlərinə görə deyil, eyni zamanda hadisədən sonra əldə etdiyi müavinətlər, təminatlar və digər sosial sığorta ödənişlərinə əsasən nəzərə alınmalı olduğunu bildirirlər.

Nəticə olaraq əgər mənəvi təzminatın ödənilməsində sırf zərərçəkənə stimül vermək mövqeyi əsas tutularsa, birinci nəzəriyyə baxımından sadəcə olaraq zərərin kompensasiyası mövqeyindən çıxış edilsə o zaman ikinci və üçüncü fikirlər əsas götürüləcəkdir. Bizə görə isə bu ünsür varlı şəxsə daha çox mənəvi təzminata qərar verilməsi qismində deyil, eyni zamanda yoxsul şəxsə əsassız varlanmanın yolverilməzliyi prinsipi rəhbər tutularaq mənəvi təzminat müəyyən edilməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

7) Birgə məsuliyyət hali

AR MM-nin 458-ci maddəsini əsas götürərək deyə bilərik ki, zərərin əmələ gəlməsində təqsirkarla yanaşı zərərçəkənin də təqsiri olmuşdursa, təzminat miqdarında mütənasib olaraq azalma mövcud olacaqdır. Aydınlaşdırılmalı olan əsas məsələ zərərin tərəflərdən hansının daha ağır təqsiri nəticəsində əmələ gəlməsidir. Bu zaman yalnız zərərçəkənin təqsiri deyil, həmçinin onun qanuni nümayəndəsinin, işçilərinin və digər məsul olduğu şəxslərin təqsirli hərəkətləri də birgə məsuliyyət halını yaradacaqdır.²⁶ Əgər zərərçəkənin təqsiri baş vermiş zərərlə törədilən hüquqazidd əməl arasındakı uyğun səbəbli əlaqəni kəirsə, mənəvi təzminat istənilə bilməz. Kəsmədiyi hallarda mənəvi təzminatın ödənilməsi barədə qərar verilə bilər.

C. Təqsirkarla əlaqəli meyarlar

Mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsində hüquqa zidd əməl törədənə bağlı meyarlar zərərçəkənlə bağlı meyarlar qədər əhəmiyyət kəsb etməsə də, mənəvi təzminatın tam və ədalətli olması üçün onları da nəzərə almaq lazımdır. Bu **meyarları təqsirkarın təqsirinin dərəcəsi, təqsirkarın sosial statusu və təqsirkarın iqtisadi vəziyyəti** olaraq üç başlığa bölmək olar.

1) Təqsirkarın təqsir dərəcəsi

Mənəvi təzminatın müəyyən edilməsində cəza nəzəriyyəsindən çıxış edən alimlər təqsirkarın təqsirinin dərəcəsini təzminatın miqdarının müəyyən edilməsindən əhəmiyyətli ünsür kimi qiymətləndirirlər. Hər nə qədər məsələyə

²⁵ Saymen, s. 181-182; Franko, s. 144-145

²⁶ Ertaş, s. 99

bu mövqedən yanaşılmasa da, təqsirkarın təqsirinin dərəcəsinin mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsinə təsiri vardır. Çünki ehtiyatsızlıqla zərərin əmələ gəlməsinə səbəb olan şəxslə həmin zərəri qəsdlə meydana gətirən şəxsə eyni miqdarda mənəvi təzminat müəyyən etmək ədalətsizliyə yol açır. Misal üçün əhli-kef olması səbəbilə nişanı pozan bir şəxslə nişanlı qızın gələcəyini məhv etmək, qızı çirkin böhtanlara məruz qoymaq, kin və ya düşmənçilik kimi niyyətlərlə nişanı pozan şəxs arasında mənəvi təzminat miqdarında, az da olsa, bir fərq qoyulmalıdır.²⁷

Təqsirli məsuliyyət hallarında zərərvuranın təqsirinə diqqət yetirilsə də, təqsirsiz və ya obyektiv məsuliyyət hallarında diqqət yetirilməli əsas məsələ obyektiv məsuliyyət daşıyan şəxsin təqsir dərəcəsidir.²⁸

Ağır fiziki zərər hallarında mənəvi təzminat müəyyən edilərkən təqsirkarın təqsir dərəcəsinin təzminatın müəyyən edilməsinə təsiri minimuma endirilməlidir, yəni təzminat miqdarı çox aşağı salınmamalıdır.²⁹ Zərərin əmələ gəlməsində təqsirkarla yanaşı onun təmsilçilərinin də təqsiri olarsa, o zaman bu hallar aydınlaşdırılır.³⁰

2) Təqsirkarın sosial statusu

Zərərchəkənin iztirab və sarsıntıya məruz qalmasında bu zərəri əmələ gətirənin şəxsiyyəti əhəmiyyət kəsb edən hallardan biridir. Zərəri əmələ gətirən təqsirkarın sosial nüfuzu nə qədər yüksək olarsa, bu zərərdən duyulan iztirab o nisbətdə artacaqdır. Məsələn, yolu kifayət qədər sürətli keçməməsi səbəbilə yük maşını sürücüsü tərəfindən təhqir edilən bir şəxsdə bu hadisə mənəvi zərər əmələ gətirməyə bilərsə də, eyni təhqirin sosial nüfuzu yüksək biri tərəfindən hər hansı konfransda deyilməsi və ya məqalədə dərc edilməsi böyük bir mənəvi zərəre səbəb ola bilər.³¹ Və yaxud sosial mövqe baxımından çox yüksəkdə olan birinin sadə vətəndaşlar tərəfindən təhqir olunması həmin şəxsdə zərər əmələ gətirməsə də, sosial mövqeyi yüksək olan birinin mövqe baxımından özündən aşağı şəxsləri təhqir etməsi halında həmin şəxslərdə mənəvi zərər meydana gələcəkdir. Bu səbəbdən təzminatın miqdarının müəyyən edilməsi zamanı hakim təqsirkarın sosial statusunu və cəmiyyətdə tutduğu mövqeyi nəzərə alaraq təzminata qərar verməlidir.

3) Təqsirkarın iqtisadi vəziyyəti

Təqsirkarın iqtisadi vəziyyəti ilk növbədə onun əleyhində veriləcək təzminatın hansı formada olmasını müəyyən edir. Çünki iqtisadi vəziyyəti qənaətbəxş olan təqsirkara pul formasında kompensasiya cəzası vermək yerinə onu zərərchəkmişdən üzr istəməsinə məcbur etmək daha effektiv olacaqdır.

Təqsirkarın iqtisadi vəziyyəti təzminatın miqdarına birbaşa olaraq təsir etmir. Lakin bu zaman təqsirkarın təzminatı ödəyərkən çətin vəziyyətdə qalıb-qalmayacağı əhəmiyyət kəsb edir. Mənəvi təzminatın miqdarı təqsirkarın iqtisadi cəhətdən məhvə səbəb olmamalıdır. Bu səbəblə aparılan araşdırmalarda təqsirkarın fəaliyyət qabiliyyətli olub-olmaması, ailə şəraiti, sığorta və digər təminatlarının olub-olmaması dəyərləndirilməlidir.

Birdən çox zərərchəkənin olması halında çıxarılan təzminat qərarı təqsirkarı iqtisadi cəhətdən çıxmaz vəziyyətə salmamalıdır. Bu baxımdan

²⁷ Saymen, s. 183-184

²⁸ Çetin, s. 101

²⁹ Ertaş, s. 100

³⁰ Ertaş, s. 101

³¹ Saymen, s. 184

birdən çox zərərçəkən olarsa, o zaman müəyyən edilmiş təzminat miqdarı zərərçəkənlər arasında onların yaşadığı izzirablar nisbətində bölüşdürüləcəkdir.³²

Nəticə

Mənəvi təzminatın miqdarı maddi təzminatdakı kimi konkret meyarlarla ölçülə bilmədiyindən mənəvi təzminatın miqdarını müəyyən edərkən hakim hər şeydən əvvəl baş vermiş hadisəni çox dərindən analiz etməlidir. Çünki mənəvi təzminatın miqdarını təyin edən meyarlar hər hadisənin öz içində müxtəlif formada təzahür edir. Ədalətli və düzgün qərar verə bilmək üçün bu meyarların dəqiq araşdırılaraq müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Hər hadisə baxımından müxtəlif meyarlar meydana çıxdığından dolayı bu məqaləmizdə sadəcə ümumi meyarlara toxunmaqla kifayətləndik. Məqalədə diqqət yetirildiyi üzrə mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsi üçün nəzərə alınmalı olan meyarlar bir-birilə iç-içə keçmiş vəziyyətdədir. Bu meyarları kitab kimi üst-üstə yığaraq deyil, daha çox hər birini pəzilin bir parçası kimi qiymətləndirib, əvvəlcə parçaların hamısını birləşdirmək, daha sonra isə bütöv şəklə görmək lazımdır. Hakim “şəklə bütöv görə bildiyi” anda artıq ədalətli və düzgün qərar vermək üçün qarşısında heç bir maneə qalmayacaqdır. Son olaraq qeyd edək ki, hakimə qanunvericilik tərəfindən mənəvi təzminatın miqdarının müəyyən edilməsində çox geniş səlahiyyət verilmişdir. Hakimin bu səlahiyyətləri icra edərkən çox həssas davranmalı və zərərçəkənə haqlı olduğu, o cümlədən təqsirkara da haqsız olduğu ölçüdə, ədalətli iradə ortaya qoyaraq təzminat müəyyən etməsi məqsədəuyğundur.

³² Franko, s. 155